

**MAKTAB O‘QUVCHILARINING MA’NAVIY TAFAKKURINI
RIVOJLANTIRISH***Toshboboyeva Munavvar**Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi**Ravshanova Sarvara Anvar qizi**Xayrullayeva Gulbaxor Abdullox qizi**Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabalari***ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada butun jamiyat uchun dolzarb bo'lgan shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi muammosi ta'lim amaliyoti uchun ayniqsa muhimdir. Ta'lim muassasalarida ham, butun jamiyatda ham ehtiyoj tobora ortib borayotgan tarbiyaning umumiy konsepsiyasida ma'naviyat tarbiyasiga eng muhim o'rin berilishi zarur. Lekin bu tarbiyani ko'rsatish, tasodifiy olib borish mumkin emas, ayniqsa, butun bir avlod tarbiyasi haqida gap ketganda – ijtimoiy tarbiya tizimi haqida. Aniq usul va vositalar, usul va texnikalar zarur. Yoshlarni munosib tarbiyalashning ilmiy asoslangan chora-tadbirlari zarur. Ushbu tadqiqot tegishli choralarni izlash va sinab ko'rishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: ma'naviy-axloqiy rivojlanish, iroda, introspektsiya qobiliyati, o'smirlarning irodaviy rivojlanishi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar.

KIRISH

Jamiyatdagi har qanday o'zgarishlar madaniyat, ta'lim va xalq qadriyatlaridagi adekvat o'zgarishlar bilan qo'llab-quvvatlanadigan shaxsning ma'naviy hayotida qo'llab-quvvatlanishi kerak. Inson va jamiyatning ma'naviy sohani shakllantirmasdan rivojlanishi, shaxsning shaxsiy o'sishdagi ziddiyatlarni engib o'tishga va ma'naviy rivojlanishning yangi darajasiga ko'tarilishga qodir bo'lgan faol ijodiy faoliyat sub'ekti sifatida rivojlanmasligiga olib keladi. ma'naviy resurslarning yaratuvchisi va yaratuvchisi, lekin texnologik tizimlar qo'shimchasida faqat ijtimoiy imkoniyatlardan foydalanuvchiga aylanadi.

Ma'naviyat mavzusi uzoq vaqt davomida sovet falsafasi va psixologiyasining dolzarb mavzularidan biri bo'lmagan bo'lsa-da, zamonaviy tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'ldi. Hozirgi vaqtda o'quv adabiyotlariga ilmiy asoslangan psixologik atamalar bilan birga ruh, ma'naviyat kabi tushunchalar ham kiritilmoqda. Ko'pgina xorijiy va mahalliy psixologlar psixologiya rivojlanishining ushbu bosqichida ushbu tushunchalar mavjudligining ob'ektivligini tan olishadi.

Biroq, psixologiyada ushbu muammoni o'rganishga turli xil yondashuvlarni ko'rib chiqib, shuni ta'kidlash kerakki, umumlashtirilgan nazariya darajasida muammoning to'liq adekvat yechimi hali topilmagan, bu, xususan, ma'naviyat hodisasining o'zi yetarlicha o'rganilmaganligicha qolmoqda. Hozirgacha shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadigan samarali mexanizm va omillar aniqlanmagan. Ko'rib chiqilayotgan hodisani o'rganishda ham eksperimental tadqiqotlar, ham nazariy tushunchalar yetishmaydi. Ma'naviyatning mazmuni va tuzilishiga oid yagona nuqtai nazar hali ishlab chiqilmagan, uni o'rganishning o'ziga xosligi ochib berilmagan, bu tushunchaning terminologik noaniqligi, ijtimoiy, pedagogik, psixologik faktlarning rivojlanishidagi munosabatlari mavjud. shaxsiyat ma'naviyati oshkor etilmagan.

Shu bilan birga, shaxsning ma'naviy rivojlanishi jarayonini bunday ilmiy umumlashtirmasdan turib, psixologik, psixologik-pedagogik fan va ayniqsa, ta'lim amaliyoti ushbu ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan jarayonni qanday o'rganish va uni qanday boshqarish kerakligi haqidagi bilimlarni yo'qotadi. Ta'lim jarayoni doirasida uning maqsad va vositalarini o'zgartirmasdan, shuningdek, o'quvchilar va o'qituvchilarning ongini o'z-o'zini rivojlantirmasdan turib ma'naviy-axloqiy rivojlanish mumkin emas.

Jamiyatda shakllangan zamonaviy ijtimoiy-psixologik vaziyat ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni yo'qotish natijasida paydo bo'lgan uning, ma'naviyat, axloq inqirozi sifatida namoyon bo'ladigan o'ziga xos shaxs inqirozi bilan tavsiflanadi.

Jamiyatda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar munosabati bilan zamonaviy maktab oldiga mutlaqo yangi talablar qo'yilmoqda, bu esa, xususan, uning bitiruvchilari yetarlicha keng va ko'p qirrali bilim, ko'nikma va malakalarga ega emasligida namoyon bo'lmoqda. to'ldirish. Maktab o'quvchilarni faqat ma'lum miqdordagi bilimlar bilan qurollantiradigan sof ta'lim (o'qitish) texnologiyalaridan o'quvchiga o'z shaxsiyatini tushunish va ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyatini beradigan chuqurroq shaxsga yo'naltirilgan ta'limga yo'naltirilmoqda. faol hayotiy pozitsiya.

Ta'lim tizimidagi paradigmalarning avtoritar-dogmatiklikdan gumanistik, shaxsga yo'naltirilganligiga o'zgarishi yangi psixologik-pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishga ijodiy yondashishni taqozo etadi. Ushbu texnologiyalar har bir bolaning shaxsiy salohiyatini maksimal darajada amalga oshirishni ta'minlashi kerak. Yoshlarni munosib tarbiyalashning ilmiy asoslangan chora-tadbirlari zarur. Shaxsning ma'naviy tiklanishi, uning ma'naviy-axloqiy ongini rivojlantirish, buunga uchinchi ming yillikning ijtimoiy hayotiga faol va ijodiy qo'shilish, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida o'zini o'zi anglash va takomillashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot muammosining psixologik jihati shundan iboratki, hozirgacha shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatuvchi samarali

mexanizm va omillar aniqlanmagan. Koʻrib chiqilayotgan hodisani oʻrganishda ham eksperimental tadqiqotlar, ham nazariy tushunchalar yetishmaydi. Maʼnaviyatning mazmuni va tuzilishiga oid yagona nuqtai nazar hali ishlab chiqilmagan, uni oʻrganishning oʻziga xosligi ochib berilmagan, bu tushunchaning terminologik noaniqligi, ijtimoiy, pedagogik, psixologik faktlarning rivojlanishidagi munosabatlari mavjud. shaxsiyat maʼnaviyati oshkor etilmagan.

Shunday qilib, hal etilishi jamiyatning hozirgi holati ehtiyojlariga javob beradigan muammoning nazariy va amaliy jihatdan etarli darajada ishlab chiqilmaganligini anglash, uni oʻrganish zaruratining asosi sifatida koʻrib chiqilishi mumkin. oʻquvchilar maʼnaviyatini rivojlantirishning maqsadga muvofiq va samarali yoʻllari taʼlim psixologiyasida muhim va dolzarb boʻlib belgilangan.

Iroda shaxsning mustaqilligida, yaʼni uning atrof-muhit bosimi va oʻzgaralar fikriga qaramay harakat qila olishida, maqsadga erishishga toʻsqinlik qilayotgan ragʻbatlarga eʼtibor bermaslikda namoyon boʻladi.

Shunday qilib, irodaning quyidagi xususiyatlarini aytishimiz mumkin.

1. Iroda inson faoliyatining ichki tartibga soluvchisi boʻlib, u maqsadga erishish yoʻlida toʻsiq boʻlayotgan muayyan toʻsiqlar mavjudligi bilan xarakterlanadigan vaziyatlarda aktuallashadi.

2. Iroda yuzaga keladigan (tashqi va ichki) toʻsiqlarni yengib oʻtish uchun zarur boʻlgan qoʻshimcha harakatni yaratishda namoyon boʻladi.

3. Maqsadga erishishga toʻsqinlik qiladigan toʻsiqlarni bartaraf etish uchun zarur boʻlgan qoʻshimcha harakatlar mexanizmi - bu amalga oshirilgan harakatni shaxsning yanada muhim va kuchli motivlariga bogʻlash orqali yangi ragʻbatlarni yaratishdir. Biroq, iroda shaxsning faqat bir tomoni boʻlib, u sub'ektning maʼnaviy-axloqiy sohasi bilan bogʻliq. Shaxs oʻz faoliyatini ixtiyoriy tartibga solishni amalga oshirganda, bu tartibga solishning yuksak axloqiy va maʼnaviy qadriyatlarga asoslanishi juda muhimdir. Ustun boʻlgan gʻoyalar va iroda namoyon boʻlishi bilan bir qatorda burch tuygʻusidagi iroda namoyon boʻlishi, faoliyatga qoʻshimcha maʼno kiritish, yuksak idealga ergashishdagi ahamiyatini taʼkidlab oʻtishni lozim deb bilamiz. Demak, iroda subyektini rivojlanishining eng muhim manbai axloqiy, estetik, huquqiy va axloqiy meʼyorlar boʻlib, ularda insoniyat madaniyatining tashqi namunalari mustahkamlangan.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqadiki, shaxsning irodaviy rivojlanishi uning maʼnaviy-axloqiy rivojlanishi asosida amalga oshirilishi kerak. Bu esa irodaning rivojlanishi uchun tegishli ichki maʼnaviy-axloqiy sharoitlarni aniqlashni taqozo etadi. Irodaviy rivojlanishning ichki maʼnaviy-axloqiy sharoitlarida biz axloqiy tartibga soluvchilarni tushunamiz, ularning taʼsiri ostida oʻz-oʻzini tartibga solish shaxsning oʻrganilgan axloqiy meʼyorlari va maʼnaviy ideallariga muvofiq amalga oshiriladi.

Adabiy manbalarni tahlil qilish irodaviy rivojlanishning quyidagi ma'naviy- axloqiy shartlarini ajratib ko'rsatishga imkon berdi: tanlangan vaziyatda ma'naviy- axloqiy qadriyatlarni qabul qilish, o'zini o'zi bilishga bo'lgan ehtiyoj, o'z ma'naviy idealini aniqlash va unga intilish, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga asoslangan o'z- o'zini tarbiyalash uchun motivatsiya, har qanday hayotiy vaziyatlarda ma'naviy va axloqiy me'yorlarga amal qilish istagi.

Bizning fikrimizcha, iroda ixtiyoriy vaziyat yuzaga kelganda zarur bo'lib, ma'naviy va axloqiy ko'rsatmalar noto'g'ri tanlovdan qochish imkonini beradigan yagona ustanovkadir.

Bundan tashqari, so'zning to'g'ri ma'nosida iroda inson o'z harakatlarini aks ettirishga, ularga u yoki bu tarzda munosabatda bo'lishga qodir bo'lganida paydo bo'ladi. "Buning uchun shaxs o'z g'ayratlaridan ustun turishi va ulardan chalg'itib, o'zini" men ", ma'lum bir harakatga ega bo'lishi mumkin bo'lgan sub'ekt sifatida anglashi kerak, lekin o'zini ularning hech biri yoki ularning hech biri to'ldirmaydi. so'mni tashkil etadi, lekin ular ustida turib, ular o'rtasida tanlov qilishga qodir" [16].

Bu o'z motivlaridan yuqori ko'tarilish jarayoni va ixtiyoriy o'zini-o'zi tasdiqlash jarayoni, aksariyat tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, irodaviy rivojlanishga sezgir bo'lgan o'smirlik davrida eng faol sodir bo'ladi.

Iroda tug'ma hodisa emas. Bu insonning butun hayoti jarayonida va birinchi navbatda, maqsadli tarbiya va tarbiya jarayonida shakllanadigan psixologik hodisadir. O'smir o'quvchilarning irodaviy rivojlanishiga tarkibiy qismlar orqali ta'sir ko'rsatish kerak, ularning mazmunini biz quyida keltiramiz. Ixtiyoriy rivojlanishning kognitiv komponenti o'smirlarning ma'naviy-axloqiy qadriyatlari va irodaviy xususiyatlari, o'zini o'zi bilish va o'z-o'zini tarbiyalash istagi haqidagi g'oyalarini o'z ichiga oladi. O'smirlarning ixtiyoriy rivojlanishining qiymat-hissiy komponenti ma'naviy- axloqiy idealning mavjudligi va hissiy jihatdan qabul qilinishi va uning o'ziga xos qadriyatlar tizimi va har qanday vaziyatni ma'naviy va axloqiy qadriyatlar prizmasi orqali idrok etish qobiliyati bilan tavsiflanadi.

O'smirlarning ixtiyoriy rivojlanishining xulq-atvor komponenti o'z harakatlarida o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini egallashda, o'z faoliyatini rejalashtirish qobiliyatida va ma'naviy-axloqiy me'yorlarga muvofiq harakatlarni amalga oshirish qobiliyatida namoyon bo'ladi. har qanday hayotiy vaziyatlarda.

Ushbu komponentlarning rivojlanish darajasi umuman o'smirlarning irodaviy rivojlanish darajasini belgilaydi. Bundan tashqari, har bir komponentning rivojlanishi muayyan mezonlar to'plami bilan tavsiflanadi.

Irodaviy rivojlanishning kognitiv komponentining rivojlanishi quyidagi mezonlar bilan belgilanadi:

- irodaviy va ma'naviy-axloqiy sohalarga tegishli xususiyatlar va qadriyatlarni

bilish;

- o'zini va boshqalarni bilish istagining mavjudligi;
- o'z-o'zini rag'batlantirish usullarini bilish; inson hayotidagi irodaning ma'nosini tushunish.

Irodaviy rivojlanishning qiymat-hissiy komponentining rivojlanishi quyidagi mezonlar bilan belgilanadi:

- introspeksiya qobiliyati;
- vaziyatni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar prizmasi orqali idrok etish qobiliyati;
- ma'naviy-axloqiy idealning mavjudligi va tanlagan vaziyatlarda ungarahbarlik qilish istagi.

Irodaviy rivojlanishning xulq-atvor komponentining rivojlanishi quyidagimezonlar bilan belgilanadi:

- o'z-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanish istagi;
- o'z harakatlari va o'z-o'zini rag'batlantirish usullari bilan o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- qabul qilingan tanlovni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida amalga amalga oshirish qobiliyati.

Shu bilan birga, irodaviy rivojlanishning turli darajalari quyidagicha tavsiflanadi. Irodaviy rivojlanishning yuqori darajasi irodaviy xususiyatlar va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar haqida keng tasavvurga ega, ma'naviy idealga ega, o'z harakatlari bilan o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lgan o'smirlarga ega.

O'smirlarning irodaviy rivojlanishining o'rtacha darajasi o'quvchilarning irodaviy xususiyatlar va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar haqida kengaygan g'oyalaribilan tavsiflanadi, ammo ma'naviy-axloqiy me'yorlar asosida qabul qilingan tanlovni amalga oshirish qobiliyati kamdan-kam uchraydi yoki sodir bo'lmaydi. hammasi.

O'smirlarning irodaviy rivojlanishining past darajasi o'quvchining xatti-harakatlari va faoliyatida amalga oshirilmaydigan irodaviy xususiyatlar va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar haqida alohida, parcha-parcha fikrlarga ega bo'lishi bilan tavsiflanadi.

Inson va uning ichki dunyosi sub'ekti bo'lgan badiiy adabiyot o'smirga o'zini o'zi bilish va shaxsning ruhiy dunyosini bilish kabi qiyin ishda yordam berishi mumkin. Irodaviy rivojlanish tizimini tashkil qilishda adabiyot darslarida ma'naviy- axloqiy muammolarga jiddiy e'tibor qaratish lozimligini hisobga oldik. Asosiysi, ma'naviy tushunchalarni har bir o'quvchining qadriyatlariga, ideallariga aylantirish, ularni o'z-o'zini rivojlantirish uchun asos qilishdir.

Ushbu maqsadga erishish irodaviy rivojlanishning psixologik mexanizmlarini bilishni talab qiladi. Psixologik adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi mexanizmlarni ajratib ko'rsatishga imkon berdi: aniqlash, aks ettirish, intererizatsiya, ixtiyoriy harakatlarni

o'z-o'zini rag'batlantirish mexanizmlari (o'z-o'zini tartibga solish, o'zini o'zi rag'batlantirish, o'zini o'zi ma'qullash va boshqalar).

Keyinchalik idrok etilayotgan axborot reflektiv tahlildan o'tkaziladi, uning davomida u yoki bu mulkning yoki sodir etilgan harakatning mavjudligi sabablari aniqlanadi va ular tanlangan mezonlar asosida baholanadi. Keyinchalik bu xususiyatlarni o'ziga o'tkazish va taqqoslash jarayoni keladi. Natijada, boshqa shaxsning shaxsiy xususiyatlari ham, o'ziga xos xususiyatlar va shaxsiy xususiyatlar ham chuqurroq tushuniladi. Shunday qilib, aks ettirish mexanizmi o'z-o'zini bilish jarayonini yanada maqsadli va ongli qilish imkonini beradi. O'z-o'ziga doimiy e'tibor, ichki dunyoga yo'naltirilgan holda, o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni mumkin emas.

XULOSA

Shu bilan birga, ushbu jarayon shaxsning faolligiga, o'zini o'zi rivojlantirishga, o'ziga va boshqalarga bo'lgan munosabatni o'zgartirishga hissa qo'shishi uchun bilimlarni, qoidalarni va qadriyatlarni ichkilashtirish jarayoni zarur.

Bundan tashqari, o'smirning shaxsiy munosabatlarga aylangan ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga mos ravishda o'zini o'zgartirish zarurati paydo bo'ladi. Ichki ziddiyat o'z-o'zidan norozilikka aylanadi. Ushbu bosqichdagi etakchi qarama-qarshilik talabning o'zini qanday ideal tarzda ifodalashi va u nima ekanligi o'rtasidagi nomuvofiqlikdir, ya'ni. hozirgi "men" va kelajakdagi "men" o'rtasidagi ziddiyat.

Shu bilan birga, ma'naviy-axloqiy me'yorlarga muvofiq harakat qilish uchun etarli darajada o'zini tuta bilish va jasoratga ega bo'lish kerak. Shu munosabat bilan o'smirning o'z-o'zini harakat qilish (o'zini o'zi boshqarish) ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini anglab etish uchun tayyorlash kerak. Ushbu mexanizmlar motivatsion harakatga o'rnatiladi va maqsadga muvofiq bo'ladi.

Darhaqiqat, o'smirning o'zini o'zi tarbiyalash tajribasi - bu o'zini va boshqalarni bilish orqali amaliy harakatlar jarayonida shakllanadigan va uning fazilatlari va xatti-harakatlarini ma'naviy-axloqiy tartibga muvofiq o'zgartirishga qaratilgan faoliyatda mustahkamlangan bilim va ko'nikmalar tizimi.

REFERENCES

1. УЗЛУКСИЗ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ КОНЦЕПЦИЯСИНИ ТАСДИҚЛАШ ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ТЎҒРИСИДА Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1059-сон Қарори.
2. Beck, U. (1992). Risk society: Towards a new modernity. London: Sage.
3. Benson, P. L. (2006). All kids are our kids: What communities must do to raise caring and responsible children and adolescents (2nd ed.). San Francisco: Jossey-Bass.
4. Benson, P. L., & Roehlkepartain, E. C. (2008). Spiritual development: A missing priority in youth development. *New Directions for Youth Development (Special issue: Spiritual Development)*, 118, 13–28. doi:10.1002/yd.253.

5. Абдурахмонова З.А. Ёшларни тарбиялашда назарий тайёргарлик: муаммолар ва ечимлар // “Узлуксиз таълим тизимида баркамол авлодни тарбиялаш муаммолари ва ечимлари” Республика илмий-амалий конференция. Тошкент- 2017. Б.55-57.
6. Абдурахмонова З.А. Ўқувчи ёшларни соғлом тафаккурини шакллантиришда маънавий мероснинг ўрни // “Ижтимоий фанларни ўқитишнинг долзарб масалалари: муаммолар, ечимлар ва истиқболдаги режалар” Республика илмий
7. – амалий конференция материаллари тўплами. Самақанд-2017. Б.239-243.
8. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. СПб.: Питер, 2001. -326 с.
9. Аксенова Г.И., Купцов И.И., Аксенов А.Н. Субъект и образование (методология и история проблемы). Рязань: РИНФО, 2000. -97 с.
10. Бесова А.К. Духовно-нравственное воспитание личности в процессе литературного образования учащихся старших классов. -Дисс. на соиск. уч. степени канд. пед наук. Москва, 2000. - 176 с.
11. Гончарова Е.Б. Формирование мотивации учебной деятельности подростков. // Вопросы психологии. -2000. №6.
12. Зинченко В.П. Предмет психологии: подъем по духовной вертикали // Человек. 2001. № 5. - С. 13 -26.
13. Зинченко В.П. Размышления о душе и ее воспитании // Вопросы философии. 2002. № 2. - С. 8 -19.
14. Ильин Е.П. Психология воли. СПб.: Питер, 2002. - 288 с.
15. Какурин А.А. Что такое духовность? // Школа духовности. №3. -2000. -с.6-16.
16. Полонский В.М. Словарь понятий и терминов по образованию и педагогике. М., 2000. - 368 С.
17. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - М., 1946. – 510 с.
18. <http://nauka-pedagogika.com/psihologiya-19-00-07/dissertaciya-duhovno-nravstvennye-usloviya-volevogo-razvitiya-podrostka-v-uchebnoy-deyatelnosti#ixzza7BkLFLII>